

Astrid Regnell

Lunds universitet

astrid.regnell@litt.lu.se

Spöken och visioner översätts till verklighet

Om sinnenas transformation i Strindbergs *En blå bok*

I uppsatserna i Strindbergs *En blå bok*, ett verk bestående av korta uppsatser tillkomna under författarens sista år i livet och av honom själv betecknat som hans "livs syntes", beskriver författaren en tillvaro präglad av upplösta gränser mellan människans inre föreställningar och den yttre verkligheten.

Följande framställning handlar om hur Strindberg behandlar sambandet mellan inre och yttre värld, hur han översätter sina inre föreställningar till något verkligt och om varför han menar det är av yttersta vikt att göra detta.

Författarens uppfattning om spökens och skenbilders verklighet framgår redan i Blå bokens elfte uppsats, betitlad "Skenbilder som bli verkliga":

Ögat är alltså ett gott instrument, som kan göra det överkliga som det vore verkligt. [...] – Vad är spöken? – Det är väl skenbilder eller överkliga bilder, som ögat under vissa tillstånd kan uppfatta. Stora trovärdiga män som Luther, Swedenborg, Goethe ha sett spöken.¹

Ett exempel på att bilder inom oss, halvverkliga bilder, som Strindberg väljer att kalla dem, kan blanda sig in i våra verkliga liv och också få kraftfulla effekter, berättar han sedan om i uppsatsen "Händelsers oförklarliga Logik".²

Ordens och tankarnas verkan

Här relaterar författaren först något han verkligen har råkat ut för – att han under en av sina morgonpromenader mött en man till häst som ingivit honom en vag känsla av obehag. Han kände på sig att ryttaren var en person han hade träffat tidigare och att något var ouppklarat

i hans relation till denne. Han beskriver därpå en vision eller drömbild, en scen som något han uppfattade ”i ett ögonblick” – att han på en trång plats mellan en sjö och en bergvägg med nöd och näppe lyckas hålla undan för en man som kom ridande på sin häst i fullt språng. Personen på hästen tyckte han sig dock inte känna igen.

Strindberg berättar vidare att han senare använt ögonblicksbilden, det vill säga visionen av hur han på grund av ryttarens framfart upplevde sig trängd mellan sjö och bergvägg, som underlag för en nedskrivna berättelse. Att händelsen nedtecknades fick, menar författaren, en omedelbar verkan. Dagen därpå kunde man nämligen läsa i tidningen om en person som hade blivit skadad av sin häst. Ryttaren var, skriver Strindberg, samme vagt bekante man han hade mött på sina morgonpromenader. Händelsen som beskrevs i tidningen hade dessutom inträffat på nästan samma plats som han sett i sin dröm- eller ögonblicksbild. De nedtecknade orden, de som handlade om drömmen, tycktes alltså inverka på det som sedan hände i verkligheten.

Författarens känsla av ovisshet, och möjligen skuld, inför den verkliga ryttaren på morgonpromenaden fick en för honom själv räddande utgång sedan han klätt sin drömsyn i ord och en gynnsam inverkan på det som seglat upp som en gnagande oro i hans inre: Istället för att han hotades av ryttarens vårdslösa framfart blev ju ryttaren själv skadad av sin häst, vilket man kunde ”läsa i tidningen”.

Ord, liksom drömmar och syner, tycks alltså kunna lösa svårattackerade problem i vardagslivet. Även om författaren inte hävdade att hans syn var helt verklig, fick den, menade han, en obestridlig verkan. Han förknippar fenomenet med en diktarens förmåga att omvandla händelser han sett i sina halvverkliga bilder och syner, till verklighet.

Berättelsen om ryttaren fortsätter i den påföljande uppsatsen ”Tankesynd, Viljesynd, Önskesynd”.³ Författaren inleder med att hänvisa till en diktarens rätt till oskyldiga fantasilekar: ”jag hade ju rätt att fantisera över temat, såsom varande diktare. Mot Strindbergs omnämnande av diktarens sysslor som oskyldiga fantasilekar, kan man förstås ha invändningar – med tanke på den kraft han nyss tillmätte diktarens nedskrivna ord. Han funderar dock vidare över händelsens implikationer:

hade den mäktige ryttaren verkligen hyst den avsikten att rida ner mig, och blev han offer för sin onda viljas bakslag? Men jag saknar faktorer; jag behövde veta vem den främmande ryttaren var [...] Dock är icke säkert att dessa fakta hjälpt mig, ty jag kände icke fiendens känslor gentemot mig, och de aktiva personerna kanske bara voro omedvetna mellanhänder. Att det finns ett inre sammanhang i den komplicerade

historien är säkert; och att mina tankar både skrivna och oskrivna ingrepp i händelserna är jag viss på.⁴

Uppsatsen om ryttaren var enligt Strindberg ett exempel på ”huru mänskors själar kunna påverka varandra omedvetet utan att avsändaren känner sin kraft och mottagaren vet av sin förmåga”.⁵ Det är alltså, menar författaren, uppenbart att det på ett omedvetet plan finns en betydelsefull samverkan mellan människor, men att alla faktorer inte utan vidare låter sig utredas.

Men Strindberg menar inte att det endast är en diktarens inre som fungerar på det här viset. Han uppmanar nämligen oss också var och en, att vara uppmärksamma på och aktsamma om våra inre föreställningar, tankar och önskningar. Allt sådant kan nämligen, menar han, ha en starkare verkan än vi riktigt föreställer oss:

människor anse sig icke vara ansvariga för sitt tankelivs innersta. Det är detta dubbelspel vi föra, och det dröjer länge innan man upptäcker att tankarne äro sinnets handlingar, och att orden äro energiformer med oerhörd kraft. Folkföreställningen har bibehållit uttrycken: tankesynd, viljesynd, önskesynd.⁶

Man bör således vara aktsam redan med vad man tänker om andra människor. Strindbergs rent materiella beskrivning av sambandet mellan ord och tanke framgår i uppsatsen ”Ordets makt och värde”: ”ordet är en koagulerad tanke”, säger han och klargör sin föreställning om ordets betydelse med syfte på dess verkan människor emellan:

därför äro vi ansvarige för tankar och ord också. Det uttalade ordet kan verka som en inkantation, en besvärjelse.⁷

Det finns således i Blå boken en uppfattning att ord, tankar och önskningar har en större kraft eller verkan än man normalt och vardagligt räknar med.

Skillnaden mellan medvetna och omedvetna bilder

Drömsyner, inre föreställningar och dylikt förknippar författaren huvudsakligen med saker som komponerats av ett ont samvete eller något i livet som pockar på en lösning. I Blå boken utgör emellertid det ondas övergång till det goda en svävande och otydlig gräns – liksom gränsen mellan verkliga händelser och drömsyner. Enligt Strindberg bör man därför inte bortse från sådant halvverkligt som det ”omedvetnas framträdande”.⁸ Tankar, ord och bilder har ett reellt underlag som förklarar deras kraft. I övergångarna mellan dröm och

vaket liv förmedlas något som kanske inte är helt pålitligt, men som dock betyder någonting. Diktens eller drömmens förvandling till något verkligt, något som inte är påhittat, innebär att den löser eller förklarar problem i det dagliga livet. Ona bilder eller drömmar kan således övergå till något gott och verkligt.

För att förtydliga vad det är för sorts bilder vi bör ta hänsyn till, diskuterar Strindberg i uppsatsen "Det omedvetnas framträdande" skillnaden mellan omedvetet uppkomna – och medvetet framställda bilder.⁹ Han polemiserar således mot "bönona", med vilka han menar personer som enbart styrs av sådant som kan uppfattas via de kroppsliga sinnen och som på grund av denna brist på förstånd inte kan begripa något av trons sanningar.¹⁰ Bönona tror sig nämligen enligt författaren kunna förklara visioner och spökbilder genom att jämföra med sådana bilder eller projektioner som man medvetet framställer när man till exempel leker linjespelet "Var är katten?" – "en bekant lek med linjer", vari en katt förekommer, förklarar Strindberg. En bild som uppkommer när man med hjälp av penna och papper och genom en tankelek lyckas urskilja en katt i spelet mellan de uppdragna linjerna, visar bara hur man på ett *medvetet* sätt projicerar fram en bild. Den är, skriver författaren "avsedd att roa bönona, samt på ett enkelt sätt lugna deras sinne som haft anledning tro på spöken". En sådan bild kan enligt Strindberg inte jämföras med det "omedvetnas framträdande" i till exempel Swedenborgs visioner.¹¹

Endast "bönor" försöker förklara visioner, sådana som uppkommit genom det "omedvetnas framträdande", på ett så banalt sätt – i tron att de därmed kan avfärdas som betydelselösa.

Ett yttre och ett inre sinne

En bakgrund till att Strindberg i Blå boken tillmäter konstnärens fantasi en sorts halvverklig status, utgör hans ifrågasättande av hur verklig den yttre verkligheten är, och den uppgradering han istället gör av den inre föreställningen. I beskrivningen av en kvinna i uppsatsen "Verkligheten är bara Illusioner" uttrycker han sina tvivel på att det man kan "ta uti, förnimma, se, höra", är verkligt.¹² Det enda pålitliga och "verkliga" som författaren nämligen menar kan förknippas med den kvinna han här berättar om, är mannens föreställning om henne:

En längtan griper honom att återse henne [...] Så kommer hon!
När han får se henne, tar han sig åt hjärtat, finner ingenting att säga ...
missräkningen är för stor. [...]

Verkligheten var ju ingenting, endast föreställningen var någonting.
Ty när hon gått, kommer föreställningen fram igen, och den håller att

ta i; den överlever verkligheten, som ju icke existerade. Men allt detta, som icke existerade, kunde man ju ta uti, förnimma, se, höra; då äro ju våra sinnen bedrägliga, och endast vårt inre varseblivande pålitligt. Våra tankar om Gud, som vi aldrig sett eller få se, är det mest påtagliga och pålitliga av allt!¹³

Förutom sin höga uppskattning av de bilder som uppkommer i vårt inre, är den platoniskt och idealistiskt tänkande författaren tveksam till verklighetshalten i det som förmedlas via sinnena och menar att man får säkrare information om man litat till sitt inre sinne än om man förlit sig på de vanliga fem. Det är alltså inte förrän människan bortser från de yttre sinnenas erfarenheter och blir varse sitt inre sinne, vilket Strindberg förklarande kallar ”det sjätte sinnet”, som hon kan förstå och se något verkligt. Hans syn på skillnaden mellan yttre och inre sinne, skillnaden mellan det sinne som kan uppfatta den översinnliga verkligheten och det som inte kan, framgår i en uppsats med rubriken ”Det sjätte sinnet”:

Det materiella ögat kan spegla bilder, det inre ögat kan uppfatta dem. Det gives således två slags syn, yttre och inre.¹⁴

Han argumenterar sedan, utifrån uppdelningen av sinnena i en yttre och en inre förnimmelseförmåga, för att det att se med ”det inre ögat” innebär att vi faktiskt via sinnena kan uppfatta något verkligt. De särskilt känsliga förnimmelser som då måste engageras – i följande exempel handlar det om luktförnimmelser – opererar enligt Strindberg ”via etervågor”:

Av sinnena anses lukten vara den mest omedelbara vid att överföra intryck; men det syns som även två slags luktförnimmelser förefunnos. Swedenborg säger att en falsk människa luktar sur magsaft, men endast för dig, mot vilken han är falsk. Detta är således en subjektiv luktförnimmelse, men av stort objektiva värde vid bedömandet av människor. I detta fall synes luktorganet operera via etervågor.¹⁵

Strindberg diskuterar här tanken på en objektiv bedömningsgrund när det gäller att rätt förstå människors avsikter. Den kunskap som erhålls via etervågor tillmäter författaren här ”stort objektiva värde”. När etervågor ”opererar” fungerar således ett okroppsligt sinne, ett sjätte sinne, vilket Strindberg torde uppfatta som pålitligt till skillnad från de fem.¹⁶ Det finns därför skäl att närmare granska de etervågor författaren har ägnat ett visst intresse.

Förvandlingsmediet

Vad är då etern för ett ämne? Hur kan den bilda underlag för den felfria kommunikationen? Hur går det rent materiellt till att de inre synerna förvandlas till verklighet?

Ordet eter kommer från ett grekiskt ord som betyder ”den övre, renare luften”. I naturfilosofiska föreställningar representerar etern den finaste materien. Den tänks inta en mellanställning mellan den själsliga och den jordiska materien och framstår som ett gudomligt ämne. Hos Aristoteles förknippas etern med det femte elementet¹⁷ – det som av alkemister uppfattas representera det förvandlande elixiret.¹⁸

I en av sina naturvetenskapliga uppsatser från 1890 – talet, ”Om Ljusverkan vid Fotografering [...]”, ställer Strindberg det gudomliga ämnet eter i motsats till det jordiska elementet luft.¹⁹ Han gör en jämförelse mellan hur ljusstrålar och ljudvågor tar sig fram i olika medier – i luften respektive i etern. Det är förvånande, menar författaren, att *ljudvågor* kan gå genom en dörr men att *ljusvågor* däremot inte kan:

Hur ofta har jag ej förvånat mig över att ljusstrålar, som uppges vara etervibrationer, ej kunna genomtränga en dörr, under det ett pianots toner, som uppges bara vara luftvågor, kunde tränga igenom en stenvägg.

Och detta: i den högre atmosfären synas solen och månen blodröda alldeles som de synas vid upp- och nedgång, då deras strålar tränga genom tätare gaser, men samtidigt avtager ljudet i styrka, så att ballongfararne slutligen ej höra varandras röster.

Detta senare skulle ju enligt härskande teorier betyda: att etern förtätas uppåt, men luften förtunnas.²⁰

Ju högre upp i atmosfären man kommer, och i takt med eterns stigande koncentration, desto mer obehindrat tar ljuset, sol- och månstrålar, sig fram, medan däremot ljudet, beroende av det jordiska elementet luft, tycks avta i styrka. Det verkar som att författaren – i motsats till ljud och hörsel – förknippar synen och ljuset med den renaste och ädlaste materien, den som utgör grunden för den översinnliga kommunikationen.²¹

Tanken på den gradvisa förtätningen av etern, i takt med stigande höjd, och ju mer vi närmar oss ”himlen”, samtidigt som det jordiska ämnet luft avtar, är hos Strindberg en bild av förhållandet mellan jorden och himlen i rent religiös bemärkelse. Om etern, den gudomliga essensen, blir tätare i takt med högre höjd är det enligt en sådan världsbild också förklarligt att den högsta höjden identifieras med Gud.²²

Förbindelsen mellan människans värld och en gudomlig värld

innebär en gradvis uttunning av jordisk materia. När människoögat, och framför allt trovärdiga sådana, såsom Swedenborgs och Goethes, under ”speciella tillstånd” kan uppfatta skenbilder och spöken, får det tillgång till den översinnliga verkligheten med hjälp av ett sinne som opererar via ”etervågor”. De inre *omedvetna* bilder som då uppkommer sätter Strindberg alltså den högsta tilltro till. Det är också därför man enligt honom gör klokast i att inte springa ifrån sina spöken. Hans råd skulle varit att man istället bör försöka översätta dem till verklighet.

Även om visionernas verklighet är beroende av den överjordiska etern, tycks de ju också på jorden kunna ha en viss verkan! Den renande eterns gradvisa framträdande skulle alltså i Strindbergs världsbild utgöra en förbindelse mellan kroppsligt och okroppsligt, mellan verklighet och dröm etc. Övergången eller *översättningen* emellan dem är beroende av ett sådant eteriskt förvandlingsmedium.

Noter

¹ August Strindberg, *En blå bok I, Samlade Verk 65*, Stockholm 1997, s. 19.

² Strindberg, 1997, s. 206.

³ Strindberg, 1997, s. 207.

⁴ Strindberg, 1997, s. 207.

⁵ Strindberg, 1997, s. 206.

⁶ Strindberg, 1997, s. 207.

⁷ Strindberg, 1997, s. 114.

⁸ Strindberg, 1997, s. 205.

⁹ Strindberg, 1997, s. 205.

¹⁰ ”Bondförstånd” är Strindbergs benämning på det han uppfattar som en begränsad typ av förstånd, ett förstånd med vars hjälp vi inte kan förstå något av det översinnliga. Se exempelvis uppsatsen ”Bönornas Bondförstånd”, s. 10, *En blå bok I*: ”Lika outhärligt som bondförståndet är, när man går på torget, handlar med kaffe och socker eller skriver reverser, lika nödvändigt är förnuftet när man vill nalkas det övernaturliga”.

¹¹ Göran Stockenström har uppmärksammat att enligt Swedenborg sker människans kontakt med andevärlden på ett omedvetet plan i ett särskilt tillstånd, vilket sannolikt är bakgrunden till att Strindberg enfatiskt framhåller skillnaden mellan medvetet framställda bilder och människans inre omedvetna synförmåga. Swedenborgs uppfattning om en yttre jordisk människa som inte kan uppfatta andarnas närvaro och en inre som under vissa tillstånd kan göras mottaglig för en omedveten andevärld beskriver Stockenström på följande sätt: ”Enligt Swedenborg

står alla människor i förbindelse med andevärlden, även om de flesta är omedvetna härom. [---] För människan möjliggörs denna ständiga men omedvetna förbindelse med andevärlden genom ett inre minne. Hon har nämligen begåvats med ett yttre och ett inre minne. [---] Även om andarnas närvaro verkar enbart på människans inre sinne, så tycker hon sig ändå se dem utom sig. När Swedenborg träder i förbindelse med andar, så sker det i ett bestämt tillstånd, som kan anta olika former. Antingen förs hans själ bort ur kroppen i ett tillstånd mellan sömn och vakenhet eller också förs kroppen i ett vaket tillstånd bort av anden till en annan plats. [---] Som regel var människornas sinne öppet, och då blev denna förbindelse omedveten å omse sidor.” (s.77.)

Stockenström framhåller därefter sambandet mellan Strindbergs begynnande användning av begreppet *makterna* (på våren 1897) och hans läsning av Swedenborg. Han framhåller också den swedenborgska uppfattningen av människan som skådeplats för en kamp mellan onda och goda andar, en konflikt mellan gudomliga och jordiska inflytanden, som ”leder till en splittring av själva personlighetsbegreppet i två motsatta enheter, en *inre* och en *yttre* människa”. En dualistisk människo-uppfattning kallar Stockenström detta, men den inre människan sägs ha en direkt tillgång till ”det himmelska ljuset”. Han menar också att den dualismen fanns hos de franska sekelslutsockultisterna, till exempel hos Papus och de Guaita. (s.78.) Det som intresserar mig främst i Strindbergs mystiska åskådning är dock inte dualismen, det vill säga uppdelningen av människans sinnen i yttre och inre. Det jag betonar i detta avsnitt är att Strindberg också beskriver en *förbindelse* mellan yttre och inre sinnen, nämligen att människan via det inre sinnet och under *vissa tillstånd* kan komma i kontakt med det översinnliga och att den tanken sannolikt har betydelse för den svävande verklighetsuppfattningen i Blå boken. Göran Stockenström, *Ismael i öknen*. Strindberg som mystiker, Uppsala 1972, s. 77 f.

¹² August Strindberg, *En blå bok III–IV, Samlade Verk 67*, Stockholm, 2000, s. 1299.

¹³ Strindberg, 2000, s. 1 300.

¹⁴ Strindberg, 1997, s. 198.

¹⁵ Strindberg, 1997, s. 198.

¹⁶ Svante Nordin, *Filosofins historia. Det västerländska förnuftets äventyr från Thales till postmodernismen*, Lund 1995, s. 68: I dialogen *Faidon* beskrivs Sokrates' död och hans sista dag. Här säger Sokrates, enligt Nordin, att ”tingens innersta väsen inte kan skådas med hjälp av ögonen eller något annat kroppsligt organ, utan bara med hjälp av förnuftet”. Strindberg skriver inte förnuftet utan den översta instansen i denna uppsats är ”det sjätte sinnet”, men också det är något okroppsligt.

¹⁷ *Nationalencyklopedin* på Internet, [http://www.ne.se/jsp/notice_board.jsp?i_type=1,\(080923\)](http://www.ne.se/jsp/notice_board.jsp?i_type=1,(080923)), på uppslagsordet "eter". Här framgår också att man inte alltid skiljde på eter och eld.

¹⁸ Föreställningen att etern var detsamma som den alkemistiska förvandlingssubstansen, det vill säga kvicksilvret, fanns bland hyperkemisterna i Paris. Se Françoise Bonardel, "Alchemical Esotericism and the Hermeneutics of Culture", *Modern Esoteric Spirituality*, vol. 21 i *World Spirituality: An Encyclopedic History of the Religious Quest*, red. Antoine Faivre & Jacob Needleman, New York 1992, s. 88.

I alkemistisk tradition förknippas det femte elementet med en himmelsk substans. Se Lyndy Abraham, *A Dictionary of Alchemical Imagery*, Cambridge University Press, 1998, s. 15, uppslagsorden "azoth" och "azure".

¹⁹ August Strindberg, *Naturvetenskapliga skrifter II, Samlade Verk 36*, Stockholm, 2003, s. 61–66.

²⁰ Strindberg, 2003, s.61.

²¹ Här jämför alltså Strindberg synen och hörseln. Det kan ha att göra med en omständighet Frye nämner i *The Great Code*, (Northrop Frye, *The Great Code. The Bible and Literature*, San Diego, New York, London 1982), s. 115 f. Han skriver att i de föreställningar i Bibeln som handlar om det kommande riket, dvs. det utopiska, eller som Frye väljer att kalla det, det revolutionära draget i Bibeln, finner man att det görs en stor skillnad mellan det man kan se och det man kan höra. Guds ord är det nödvändigt att höra, men att *se* Gud är något som räknas som förbjudet. På s. 117 skriver Frye: "But history itself is a period of listening in the dark for guidance through the ear". Det kan alltså ha att göra med att på jorden fungerar hörseln men i himlen ska vi också få *se*. Av Fryes vidare resonemang förstår man att det förhåller sig så. Förmodligen är seendet förknippat med en högre grad av insikt än hörseln.

²² Strindbergs betoning på att det gudomliga befinner sig på hög höjd, högt ovanför "det jordiska", kan vara resultatet av en påverkan från Swedenborg. Denne delade in världen i tre delar – den materiella nivån, den andliga och den himmelska. Se Göran Stockenström, "The World that Strindberg Found: Deciphering the Palimpsest of Nature", *Strindberg and the Other*, red. Poul Houe, Sven Hakon Rossel & Göran Stockenström, Amsterdam – New York, 2002, s. 35. (Han hänvisar till Gunnar Ollén, *Strindbergs 1900-talslyrik*, Stockholm 1941, s. 218–223).